

## СТАТЕВІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

## GENDER PECULIARITIES OF FORMATION OF SELF-ESTEEM IN ADOLESCENCE

*Стаття присвячена проблемі формування самосвідомості в підлітковому віці, а саме аналізу факторів, що впливають на становлення самооцінки, – ціннісних орієнтацій, уявлень про нормативи поведінки своєї статі.*

*Вивчення самооцінки як визначального фактору у формуванні самосвідомості та Я-концепції в підлітковому віці є актуальним у силу виникнення й упровадження в освітній процес сучасної школи дистанційної форми навчання. В умовах обмеженої взаємодії дітей із однолітками та вчителями залишається відкритим питання їхнього адекватного психічного розвитку.*

*Підставою для розробки програми дослідження стали положення теорії О.О. Бодальова, С.Л. Рубінштейна, О.Б. Орлова, В.В. Століна про сутність «Я-концепції», що відображає систему ставлень суб'єктів до самих себе. Самоставлення може бути розкрито в контексті реальних життєвих стосунків суб'єкта, і тільки певна соціальна ситуація може задати ієрархію діяльностей, мотивів і цінностей, відповідно до яких індивід усвідомлює власне «Я», наділяє його особистісним змістом.*

*Метою дослідження є вивчення статевої особливості самооцінки в підлітковому віці в умовах карантинних обмежень, запроваджених в освітній процес школи.*

*Ми припустили, що самооцінка в підлітковому віці пов'язана з рівнем сформованості ціннісних орієнтацій та уявлень про зміст ролі поведінки своєї статі.*

*Дослідження проводилося на базі ЗЗСО № 7 Дружківської міської ради Донецької області. У дослідженні взяли участь учні 9-х класів (22 дівчини і 28 хлопців) віком 14–15 років.*

*Особливості становлення самооцінки підлітків з'ясувалися за допомогою таких методик: дослідження самооцінки особистості Дембо-Рубінштейна (модифікація й адаптація А.М. Прихожан), діагностика міжособистісних стосунків (Т. Лірі, Г. Лефордж, Р. Сазек); діагностика структури ціннісних орієнтацій (С.С. Бубнова) та аналізу міні-творів про себе «Яким я себе бачу».*

*Результати емпіричного дослідження підтвердили висунуту гіпотезу. Також виявлено, що дівчата в цілому адекватно оцінювали свою поведінку та вміння, демонстрували деяку здатність недооцінювати себе, тоді як хлопці показували схильність до переоцінки власних можливостей. Результати за методикою Дембо-Рубінштейна встановили перевагу хлопців над дівчатами за сумісним розподілом високої самооцінки та високого рівня домагань, що вказало на їхню неадекватно завищену самооцінку. Одержані нами результати також підтверджені оцінкою, зробленою вчителем.*

**Ключові слова:** підлітковий вік, самооцінка, самоставлення, ціннісні орієнтації, статево типізована поведінка, стратегії міжособистісної взаємодії.

*The article is devoted to the problem of formation of self-awareness in adolescence, namely the analysis of factors influencing the formation of self-esteem - value orientations, ideas about the norms of gender-typified behaviour.*

*The study of self-esteem as a determinative factor in the formation of self-awareness and "I-concept" in adolescence is actual in connection with the emergence and introduction of distance learning into the educational process of modern school. In the conditions of limited interaction of children with peers and teachers their adequate mental development is open to question.*

*The basis for the development of the program of our study were the provisions of the theories of O.O. Bodalyov, S.L. Rubinstein, O.B. Orlov, V.V. Stoln on the essence of the "I-concept", which reflects the system of attitudes of the subjects to themselves. Self-attitude can be revealed in the context of real life relations of the subject, and only a certain social situation can set a hierarchy of activities, motives and values according to which the individual actually realizes "I" and endows it with personal sense.*

*The aim of our work was to study the gender characteristics of self-esteem in adolescence under the conditions of quarantine restrictions introduced into the educational process of the school.*

*We hypothesized that self-esteem in adolescence is related to the level of formation of value orientations and ideas about the content of the role behavior incidental to their gender.*

*The study was conducted on the basis of secondary school № 7 (Druzhkivka Town Council of Donetsk region). The study involved 9th grade students (22 girls and 28 boys) aged 14–15 years.*

*The peculiarities of adolescents' self-esteem were formed by using such methods as: the study of Dembo-Rubinstein's self-esteem (modification and adaptation by A.M. Prikhozhan), diagnostics of interpersonal interactions (T. Leary, G. Leford, R. Sazek); diagnostics of the structure of value orientations (S. S. Bubnov) and analysis of mini-works about oneself "How I see myself".*

*The results of the empirical study confirmed the hypothesis. It was also found that the girls in general had adequately assessed their behavior and skills, had shown some tendency of underestimating themselves, while boys had shown the tendency of overestimating their own capabilities. The results of the Dembo-Rubinstein method established the advantage of the boys over the girls in the combined distribution of high self-esteem and high levels of claims, which indicated their inadequately overstated self-esteem. The results obtained by us were also confirmed by the assessment made by the teacher.*

**Key words:** adolescence, self-esteem, self-attitude, value orientations, gender-typified behavior, strategies of interpersonal interaction.

УДК 159.922.1-053.6:305  
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.31.21>

**Логвінова Д.В.**

к.психол.н.,  
доцент кафедри психології  
Донбаський державний педагогічний  
університет

**Логвінов О.В.**

студент III курсу факультету  
комп'ютерних наук  
Харківський національний університет  
радіоелектроніки

Постановка проблеми. Сучасний розвиток суспільства зумовлений швидкими й кардинальними змінами, викликаними передусім поширенням пандемії та способами пристосування людства до обмежених умов життя, навчання й роботи. Зміни торкнулися всіх верств населення. На наш погляд, найбільш суттєво з психологічної точки зору ці зміни в умовах життя відбиваються на дітях, особливо підліткового віку. У підлітковому віці основним соціальним середовищем для дитини є школа, яка є зовнішньою умовою розвитку внутрішніх особистісних потреб – прагнення опанувати предметними знаннями, знаходити своє місце серед ровесників, досягати нового статусу, самостверджуватися. Поряд із навчанням у підлітка набуває цінності інтимно-особистісне спілкування, накопичення досвіду міжособистісної взаємодії, опанування нових соціальних функцій. Підлітку життєво необхідно постійно оцінювати себе очима оточуючих, порівнювати себе з іншими, орієнтуючись на нормативи статевої поведінки, соціальні цінності, оцінку авторитетних однолітків і дорослих. Саме в такий спосіб у підлітка формується адекватне ставлення до оточуючих і самого себе.

В умовах пандемії діти втрачають можливість повноцінного спілкування з однолітками, розвитку певних особистісних навичок, формування стилю життя тощо. Звичайно, можна заперечувати наявність загроз для адекватного особистісного розвитку підлітків і говорити про те, що всі обмеження підлітки відшкодовують за допомогою соціальних мереж. Проте ніякі чати або телефонні розмови не можуть повноцінно замінити емоційні переживання, які діти отримують під час невербальної взаємодії або фізичних контактів. В умовах пандемії зазначені завдання розв'язувати вкрай складно як дітям, так і дорослим, що супроводжують їхнє особистісне становлення. Ми не будемо зупинятися на розгляді проблем школи, які спровокувала або підсилила дистанційна форма навчання. Лише зазначимо, що нашому поколінню зроблено дуже потужний виклик, варто гідно його прийняти й учитися швидко й адекватно реагувати на зміни в перебігу освітнього процесу – корегувати зміст шкільної програми та психологічного супроводу, розробляти й опановувати нові методи та форми взаємодії вчителів із дітьми.

Постановка завдання. Вивчення самооцінки як визначального фактору у формуванні самосвідомості та Я-концепції в підлітковому віці є актуальним у силу виникнення й запровадження в освітній процес сучасної школи дистанційної форми навчання. В умовах обмеженої взаємодії дітей із однолітками та вчителями залишається відкритим питання їхнього адекватного психічного розвитку.

Самооцінка є важливим регулятором поведінки людини: від неї залежать взаємини з оточуючими, критичність і вимогливість до себе, ставлення до своїх успіхів і невдач. Самооцінка впливає на ефективність діяльності людини й подальший розвиток її особистості. Пізнання себе й формування на цій підставі певного ставлення до себе, до інших – усе це визначає соціальне зростання в підлітка «внутрішньої позиції», в основі якої лежить прагнення бути відповідальним за свої вчинки, свої погляди й здатність самостійно відстоювати власні переконання. Здатність адекватно оцінювати успішність своєї діяльності пов'язана з умінням орієнтуватися саме на відповідність власних критеріїв оцінювання оцінкам оточуючих.

Формування адекватної самооцінки і стійких ідеалів, у яких утілюються також і домагання школярів, є найважливішими досягненнями в їхньому розвитку. Це вказує на готовність підлітка до нового типу взаємин із середовищем, коли він стає здатним до самостійного розвитку через самовиховання й самовдосконалення. Установлення цього типу розвитку готує перехід підлітка на новий віковий щабель, де внутрішні фактори розвитку стають домінуючими [1]. З огляду на те що підлітковий вік є найбільш складним і проблемним періодом становлення й розвитку особистості, дуже важливим стає своєчасне та якісне надання підлітку психологічної допомоги. Тактовне втручання в процеси психічного й особистісного розвитку підлітка часто впливає не тільки на його особистість, а й на його оточення, організацію його життєдіяльності.

Метою дослідження є вивчення статевої особливостей самооцінки в підлітковому віці в умовах карантинних обмежень, запроваджених в освітній процес школи.

Ми припустили, що самооцінка в підлітковому віці пов'язана з рівнем сформованості ціннісних орієнтацій та уявлень про зміст рольової поведінки своєї статі.

Дослідження проводилося на базі ЗЗСО № 7 Дружківської міської ради Донецької області. У дослідженні взяли участь учні 9-х класів (22 дівчини і 28 хлопців) віком 14–15 років.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підставою для розробки програми дослідження стали положення теорій О.О. Бодальова, С.Л. Рубінштейна, О.Б. Орлова, В.В. Століна [2; 3; 4; 5] про сутність «Я-концепції», що відображає систему ставлень суб'єктів до самих себе. С.Л. Рубінштейн наголошував, що самосвідомість є результатом усвідомлення індивідом реальної обумовленості своїх переживань. Учений підкреслював значення внутрішнього сенсу, який знаходить людина в усьому тому, що здійснюється навколо неї та нею самою [4, с. 636]. В.В. Столін розгля-

Таблиця 1

**Частота вияву показників у дівчат (22 особи) та хлопців (28 осіб) за методикою Дембо-Рубінштейна**

Рівень домагань	Рівень самооцінки					
	високий		середній		низький	
	дівчата	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата	хлопці
Високий	54,54%	50,00%	18,18%	25,00%	4,55%	0%
Середній	0%	14,28%	18,18%	10,71%	4,55%	0%
Усього дівчат	54,54%		36,36%		9,1%	
Усього хлопців		64,28%		35,71%		0%

дає «само ставлення» як цілісну особистісну систему, що забезпечує переживання смислу «Я», який визначається реальними життєвими стосунками суб'єкта [5, с. 227]. Смісл «Я» відображає зіткнення різноманітних життєвих відносин суб'єктів, його мотивів і діяльності. Цей процес реалізується у вчинках і знаходить себе в когнітивних та емоційних переживаннях, виробляючи в індивіда певне ставлення до самого себе. С.Р. Пантелєєв, спираючись на теоретичні й емпіричні дослідження І.С. Кона, К. Роджерса, М. Розенберга, С. Саймонда, Р. Уайлі, розглядає «Я-концепцію» як глобальне самоставлення, представлене у вигляді суми емоційних компонентів: «... приватні самооцінки, узяті в їх динамічній сукупності, інтерпретуються як певне узагальнене переживання, пов'язане із цілісним образом «Я» [3, с. 229]. Згідно з поглядами автора, самоставлення може бути розкрите в контексті реальних життєвих стосунків суб'єкта. Тільки певна соціальна ситуація може задати ієрархію діяльностей, мотивів і цінностей, відповідно до яких індивід усвідомлює власне «Я», наділяє його особистісним смислом. Отже, умовою формування самоприйняття або самоставлення людини (у тому числі дитини) є обов'язкова наявність реальних стосунків із зовнішнім світом, зовнішніх оцінок, які, на жаль, у сучасних умовах здійснення навчального процесу реалізуються в недостатньому обсязі.

Вивчення особливостей формування самооцінки в підлітковому віці ми здійснювали за допомогою таких методик, як дослідження самооцінки особистості Дембо-Рубінштейна (модифікація й адаптація А.М. Прихожан), діагностика міжособистісних стосунків (Т. Лірі, Г. Лефордж, Р. Сазек); діагностика структури ціннісних орієнтацій (С.С. Бубнова) та аналіз міні-творів про себе «Яким я себе бачу».

Отримані результати за методикою Дембо-Рубінштейна ми аналізували як у цілому за вибіркою, так й окремо по групах за статеву ознакою. У цілому нами виявлено, що більшості досліджуваних властива висока самооцінка (55,5% дівчат і 50% хлопців), що супроводжувалася високим рівнем домагань

(див. таблицю 1). Це може свідчити про особистісну незрілість, про невміння дітей адекватно оцінювати результати власної діяльності та ставити перед собою досяжні цілі, про нечутливість до критики та оцінок оточуючих. Нами також виявлено досить високий відсоток дітей із середнім рівнем самооцінки в сполученні з високими показниками домагань (25% хлопців і 18,2% дівчат), що засвідчило тенденцію дівчат і хлопців нереалістично або некритично оцінювати власні можливості.

Порівняльний аналіз сумісної представленості показників самооцінки та домагань у хлопців і дівчат ми здійснювали за допомогою критерію  $\chi^2$ -Пірсона. Нами виявлені статеві відмінності в розподілах високої самооцінки в поєднанні з відповідним рівнем домагань ( $\chi^2 = 3,08$ ;  $p \leq 0,1$ ): серед хлопців частіше траплялися випадки, коли високі показники самооцінки поєднувалися з високим і середнім рівнями домагань (64% хлопців проти 54,54% дівчат). У випадку порівняння розподілу дівчат і хлопців за середнім рівнем самооцінки статистично значущих відмінностей не виявлено ( $\chi^2 = 0,74$ ;  $p \geq 0,1$ ). Отже, результати засвідчили більшу адекватність в оцінці своїх можливостей і здібностей у дівчат.

Визначення рівня відповідності самооцінок оцінкам оточуючих ми здійснювали, порівнюючи показники учнів з показниками, наданими вчителем (класним керівником). Для встановлення ступеня адекватності самооцінки використали коефіцієнт лінійної кореляції  $r$ -Пірсона (див. таблицю 2).

Таблиця 2

**Взаємозв'язок показників самооцінок підлітків з оцінкою, зробленою вчителем**

Стать	Самооцінка	Оцінка вчителя	r
	М	М	
Дівчата	71,35	71,91	- 0,55
Хлопці	77,63	65,96	0,18

Нами виявлені статеві відмінності в спрямованості коефіцієнтів кореляцій: у дівчат кореляція мала негативну спрямованість, а в хлопців – позитивну. Зазначимо, що при

майже однакових середніх значеннях самооцінки дівчат та оцінки вчителя спрямованість кореляції була від'ємною; у хлопців між оцінкою вчителя й самооцінкою спостерігалися значні відмінності, але напрям кореляції виявився позитивним. Аналіз первинних даних показав, що оцінка вчителя дуже відрізнялася від самооцінки дітей: хлопців учитель оцінював меншими показниками, а дівчат – більшими, причому відмінності між показниками дівчат і вчителя значно перевищували такі у випадку з хлопцями. Тому не можна стверджувати однозначно, що самооцінка хлопців була більш адекватною, ніж дівчат.

Наступним завданням дослідження було виявлення змісту «Я-концепції» хлопців і дівчат. Із цією метою ми використали метод контент-аналізу. Для цього запропонували підліткам скласти невеличку розповідь про себе, якими вони себе бачать.

Серед характеристик, виявлених у відповідях хлопців, найчастіше траплялися такі: «злопам'ятний» (20%), «спортивний» (15%), «запальний» (13,3%), «корисний» (10%), «талановитий» і «веселий» (по 7,5%), «агресивний», «балакучий», «залежний», «упертий», «нервовий» і «складний» (по 6,7%), «красивий» і «комунікабельний» (по 6,3%); «розумний» і «надійний» (по 5%); «добрий», «працьовитий», «чуйний» і «цілеспрямований» (3,8%); «злий», «нерішучий», «брехливий», «недовірливий» і «хитрий» (3,3%); «ввічливий», «дружелюбний», «відповідальний», «розсудливий», «самокритичний», «сильний», «спокійний» і «гарний» (2,5%); «життєрадісний», «наполегливий», «організований», «позитивний», «самолюбивий», «самовпевнений», «скромний», «старанний», «чесний» та «енергійний» (по 1,3%).

У самоописах дівчат зазначалися такі якості: «запальна» (14,3%), «непостійна» (10,5%), «добра» (9%), «чуйна» (7,9%); «злопам'ятна», «лінива», «нестримана», «нерозумна» й «уперта» (по 7,1%); «весела» і «дружелюбна» (по 6,7%); «красива», «комунікабельна», «самокритична» й «талановита» (по 5,6%); «самолюбива» (4,5%); «безвідповідальна», «лукава», «зла», «нахабна», «некрасива», «нервова», «ранима», «скритна», «складна», «дивна» й «хитра» (по 3,6%); «позитивна», «спокійна», «гарна» й «цілеспрямована» (по 3,4%); «вразлива», «допитлива», «надійна», «відкрита», «працьовита», «розумна», «чутлива» й «енергійна» (по 2,2%); «горда», «довірлива», «природна», «мрійлива», «наївна», «ніжна», «наполеглива», «відповідальна», «сильна» і «скромна» (по 1,1%).

Можна сказати, що й хлопці, і дівчата у самоописах виділяли якості, характерні для їхніх статевих груп. Так, хлопці більшою мірою відзначали в собі якості, притаманні чоловікам: спортивність, агресивність, розсудливість,

самовпевненість, чесність; дівчата – якості, більшою мірою притаманні жінкам: непостійність, нестриманість, лукавство, чутливість, гордість, довірливість, наївність і ніжність. Це дослідження підтвердило, що «Я-концепція» для підліткового віку є статево типізованою. Контент-аналіз також показав, що й хлопці, і дівчата частіше відзначали в себе наявність позитивних якостей, що вказує на їхнє позитивне самосприйняття.

Самоставлення дітей ми також досліджували через їхнє оцінювання власних стратегій поведінки в міжособистісних стосунках.

Аналіз результатів за методикою Т. Лірі показав, що в хлопців найбільш високими показниками були представлені «авторитарний» (M = 9,64) та «дружелюбний» (M = 8,75) типи ставлення до оточуючих; низькими показниками – «підкорюваність» (M = 5,86) і «підозрілість» (M = 5,21). Лідерство хлопців у поєднанні з проявом дружелюбності вказує на їхню орієнтацію на прийняття й соціальне схвалення, а також схильність до співробітництва. Саме такий тип взаємин є найбільш прийнятним для діяльності сучасних чоловіків, і хлопці в більшості своїй відзначали саме таку поведінку в міжособистісних стосунках, що ще раз підтвердило їхню статево типізованість.

У дівчат серед стратегій поведінки переважали показники «дружелюбності» (M = 10,05), «авторитарності» (M = 9,64) та «альтруїстичності» (M = 9,91). Самооцінка дівчат передусім пов'язувалася з демонстрацією в поведінці моральних властивостей, як-от: відповідальність за свої вчинки та за благополуччя інших, прагнення допомагати й співпереживати іншим. Аналіз відповідей дівчат показав, що їм також властиво проявляти й дружелюбність, й авторитарність (як і для хлопців), проте, на відміну від хлопців, за кількістю виборів стратегія дружелюбності переважала над домінуванням. Це характеризує дівчат як осіб, що прагнуть установлювати більш дружелюбні взаємини з оточуючими, ніж хлопці. Найменш вираженими в дівчат виявилися показники егоїстичного типу взаємодії (M = 7,91), що вказує на нехарактерність для них орієнтації на себе та на суперництво.

Статеві відмінності в показниках досліджуваних визначені за шкалами «альтруїстичність» ( $t = 3,08$ ;  $p \leq 0,01$ ), «залежність» ( $t = 2,65$ ;  $p \leq 0,05$ ), «підкорюваність» ( $t = 2,3$ ;  $p \leq 0,05$ ) та «підозрілість» ( $t = 2,24$ ;  $p \leq 0,05$ ), котрі більшою мірою були виражені в дівчат. Отже, характерними в стосунках дівчат з іншими є прояви поступливості, здатність підкорятися, демонструвати конформність, виявляти емоційне співчуття й м'якість. У дівчат також спостерігалось більше, ніж у хлопців, критичне ставлення до різних соціальних явищ або до оточуючих (див. таблицю 3).

Порівняльний аналіз результатів також показав, що в хлопців переважали показники

Таблиця 3

**Показники вираженості стратегій поведінки хлопців і дівчат у міжособистісних стосунках (за методикою Т. Лірі)**

Стратегії поведінки	Хлопці M ± σ	Дівчата M ± σ	t-Студент
Домінування	<b>6,54 ± 5,78</b>	2,53 ± 8,91	<b>1,83'</b>
Дружелюбність	2,56 ± 6,25	4,67 ± 8,85	0,95
<i>Типи ставлення до оточуючих</i>			
Авторитарний	9,64 ± 2,82	9,64 ± 3,13	0
Егоїстичний	7,75 ± 2,30	7,91 ± 2,43	0,24
Агресивний	7,29 ± 3,02	8,00 ± 2,35	0,93
Підозрілий	5,21 ± 5,56	<b>8,23 ± 4,01</b>	<b>2,24*</b>
Підкорюваний	5,86 ± 3,42	<b>8,14 ± 3,50</b>	<b>2,3*</b>
Залежний	6,21 ± 2,62	<b>8,36 ± 2,97</b>	2,65*
Дружелюбний	8,75 ± 2,90	10,05 ± 2,40	1,73
Альтруїстичний	7,57 ± 2,46	<b>9,91 ± 2,81</b>	3,08**

Примітка: ' –  $p \leq 0,1$ ; \* –  $p \leq 0,05$ ; \*\* –  $p \leq 0,01$ ; \*\*\* –  $p \leq 0,001$ .

за шкалою «домінування» ( $t = 1,83$ ;  $p \leq 0,1$ ), що вказує на їхню схильність до більш вираженого прояву владності, впевненості, непримиримості, твердості у своїх поглядах і вчинках, прагнення впливати на оточуючих, рішучість і впертість, а також про наявність у них бійцівських і вольових якостей.

Статеві особливості самооцінки, на наш погляд, повинні пов'язуватися з певними цінностями. Тому наступним етапом дослідження стало вивчення переважаючих ціннісних орієнтацій за допомогою методики С.С. Бубнової. Нами виявлено, що в хлопців домінуючими цінностями виступали «допомога й милосердя до інших людей» ( $M = 5,04$ ), орієнтація на визнання та повагу людей ( $M = 4,61$ ), матеріальні цінності ( $M = 4,39$ ), бажання приємно проводити відпочинок ( $M = 4,25$ ). Найнижчі позиції посіли цінності, пов'язані з пізнанням нового ( $M = 2,61$ ), а також із пошуком прекрасного й насолодою ним ( $M = 2,46$ ). У дівчат найбільш цінними виявилися орієнтації на досягнення визнання та поваги людей ( $M = 5,09$ ); на приємне проведення відпочинку ( $M = 5,0$ ); на надання допомоги іншим ( $M = 4,95$ ). Найменш вираженими виявилися орієнтації, спрямовані на спілкування ( $M = 2,91$ ), здійснення соціальної активності ( $M = ,05$ ), пізнання нового ( $M = 3,09$ ).

Статеві відмінності проявили себе в перевагах у дівчат над хлопцями таких цінностей, як прагнення до визнання й поваги людей, приємного проведення відпочинку, досягнення високого соціального статусу, отримання насолоди від прекрасного, пізнання нового, здійснення соціальної активності. Отже, вони більше за хлопців прагнуть відвідувати театри та виставки, читати книжки, більш мрійливі й здатні любити, прагнуть мати повагу оточуючих, багато друзів, організовувати в школі різні заходи, хочуть, щоб оточуючі зверталися до них за допомогою.

У хлопців переважали ціннісні орієнтації, спрямовані на надання допомоги іншим, прояв милосердя, досягнення матеріального благополуччя, стурбованість здоров'ям і гарними стосунками.

Підсумком дослідження стало встановлення тих факторів, які пов'язані з самооцінкою хлопців і дівчат. Результати кореляційного аналізу показали, що в хлопців самооцінка позитивно пов'язувалася з авторитарним ( $r = 0,37$ ;  $p \leq 0,05$ ) і агресивним ( $r = 0,55$ ;  $p \leq 0,01$ ) типами взаємин з оточуючими, з ціннісними орієнтаціями, що спрямовані на насолоду прекрасним ( $r = 0,52$ ;  $p \leq 0,01$ ), досягнення високого соціального статусу ( $r = 0,44$ ;  $p \leq 0,05$ ), негативно – з орієнтацією на допомогу іншим ( $r = -0,49$ ;  $p \leq 0,01$ ) (див. таблицю 4). У дівчат самооцінка негативно пов'язувалася із залежністю ( $r = -0,45$ ;  $p \leq 0,05$ ), із цінністю любові ( $r = -0,62$ ;  $p \leq 0,01$ ), позитивно – з орієнтацією на здоров'я ( $r = 0,56$ ;  $p \leq 0,01$ ).

Отже, висока самооцінка хлопців у нашій вибірці пов'язувалася з прагненням до лідерства й домінування, проявом впевненості в собі, завзятості й наполегливості, можливістю добре проводити відпочинок, а також відсутністю бажання перейматися проблемами інших, співчувати їм. Висока самооцінка дівчат значно пов'язувалася з хорошим здоров'ям, із гарним фізичним станом і з низькою конформністю, залежністю від інших.

Висновки. З огляду на психологічні особливості підлітка, такі як сформованість високого рівня розвитку мовлення, асоціативного й рефлексивного мислення, виникнення відносно стійких ідеалів, бажання розібратися в собі, можна сказати, що саме в цьому віці розвиток самооцінки відбувається особливо інтенсивно, а її роль у формуванні особистості дитини підсилюється.

**Взаємозв'язок самооцінки дівчат і хлопців з показниками стратегій поведінки у взаєминах і із ціннісними орієнтаціями**

Стратегії поведінки у взаєминах	Самооцінка	
	дівчата	хлопці
Авторитарний	0,3	<b>0,37*</b>
Егоїстичний	0,24	<b>0,31'</b>
Агресивний	0,28	<b>0,55**</b>
Підозрілий	<b>0,37'</b>	0,24
Підкорюваний	-0,3	0,3
Залежний	<b>-0,45*</b>	0,07
Дружелюбний	-0,31	0,28
Альтруїстичний	0,02	0,22
Домінування	0,36'	0,06
Дружелюбність	-0,34	-0,09
<b>Ціннісні орієнтації</b>		
Приємне проведення часу	-0,04	<b>0,33'</b>
Матеріальне благополуччя	0,05	-0,17
Насолода прекрасним	-0,18	<b>0,52**</b>
Надання допомоги	-0,2	<b>-0,49**</b>
Любов	<b>-0,62**</b>	-0,05
Пізнання нового	0,01	-0,04
Високий соціальний статус	0,37'	0,44*
Визнання людей	-0,12	0,14
Соціальна активність	0,07	-0,15
Спілкування	<b>0,41'</b>	0,24
Здоров'я	0,56**	0,12

Примітка: ' –  $p \leq 0,1$ ; \* –  $p \leq 0,05$ ; \*\* –  $p \leq 0,01$ ; \*\*\* –  $p \leq 0,001$ .

Результати емпіричного дослідження підтвердили висунуту гіпотезу, що самооцінка в підлітковому віці пов'язана з рівнем сформованості ціннісних орієнтацій та уявлень про зміст рольової поведінки своєї статі. Виявлено, що дівчата більш адекватно оцінювали свою поведінку й уміння, демонстрували схильність недооцінювати себе, тоді як хлопці показували схильність до переоцінки власних можливостей. Результати за методикою Дембо-Рубінштейна встановили перевагу хлопців над дівчатами за сумісним розподілом високої самооцінки та високого рівня домагань (64,28% хлопців проти 54,54% дівчат). Значна представленість сполучень високої самооцінки з високим рівнем домагання засвідчила перевагу серед хлопців тих, хто має неадекватно завищену самооцінку. Одержані нами результати також підтверджені оцінкою, зробленою вчителем.

Аналіз дитячих творів, у яких вони презентували себе, показав відповідність «Я-образу» автостереотипним уявленням. Хлопці частіше за все виділяли в собі якості, які більш притаманні чоловікам: спортивність, агресивність, розсудливість, самовпевненість, чесність; дівчата – жінкам: непостійність, нестриманість, лукавство, чутливість, гордість, довірливість, наївність, ніжність. Серед стратегій поведінки в міжособистісних стосунках хлопці надавали перевагу домінуванню, а дівчата – дружелюбності. Дівчата також

значно відрізнялися більш високими оцінками своєї схильності до прояву альтруїстичності, залежності, підкорюваності й підозрливості.

Ми вважаємо за доцільне в умовах обмеженої взаємодії учасників освітнього процесу знаходити й розробляти методи формування конструктивної самооцінки, яка сприяє розширенню знань про себе й інших людей, розвитку рефлексивних навичок як для саморозуміння, так і для налагодження міжособистісних стосунків, розвитку навичок спілкування, а також підвищення адаптивних здібностей підлітків, що допомагає гармонізації особистості, зниженню конфліктності й, відповідно, підвищенню комфортності існування як у колективі, так і в суспільстві в цілому.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Ананьев Б.Г. К постановке проблем подросткового самосознания. Сакт-Петербург : Союз, 2000. 315 с.
2. Бодалев А.А. Личность и общение. Москва : Международная пед. академия, 1995. С. 9–21.
3. Психология самосознания : хрестоматия / ред. Д.Я. Райгородский. Самара : Издательский дом «БАХРАХ-М», 2003. 672 с.
4. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Сакт-Петербург : Питер, 2000. 720 с.
5. Столин В.В. Уровни и единицы самосознания. Психология самосознания : хрестоматия. Самара : Издательский дом «БАХРАХ-М» 2003. С. 123–155.